

İNSANSIZ HAVA ARAÇLARI'NIN GELİŐİMİ, HUKUKİ STATÜLERİ VE GÜVENLİK AMAÇLI KULLANIMLARI

EVALUATION OF UNMANNED AERIAL VEHICLES, THEIR LEGAL STATUS, AND
SECURITY RELATED USAGES

Mehmet Erkan KILLIOĞLU*

Öz

20. yüzyılın son önemli çatışmalarından birisi olan ve 1991 yılında cereyan eden Birinci Körfez Savaşı'nda o sıralarda adı fazla bilinmeyen ve popüler olmayan İHA'lar da sıklıkla kullanılmıştır. ABD bu dönemde İHA kullanımında tecrübe kazanmış ve elde ettiği tecrübeleri 11 Eylül saldırısı sonrasında Afganistan'ın işgalinde kullanmıştır. Afganistan ve Pakistan'daki Hedef Gözeterek Öldürme (Targeted Killing) tarzı saldırılar da İHA'ların dünya kamuoyunca daha fazla bilinir hale gelmesini sağlamıştır. 2001 yılında ABD ordusunun İHA filosunun belkemiğini oluşturan Predator filosunda sadece 10 hava aracı vardır ve çoğunlukla da keşif amaçlı olarak kullanılmıştır. Afganistan'ın işgali ile daha önce keşif aracı olarak kullanılan İHA'lar artık bir silah haline gelmiştir. Gerek Afganistan gerekse de Irak'ta İHA'lar keşif aracı olarak kullanılmaya devam etse de, eklenen silah taşıma kapasiteleri onları spontane bir saldırı aracı haline de getirmiştir. Bu durum uluslararası hukuk açısından çok tartışılan bir konu haline gelmiştir. Bu gelişmeler sonucunda artık günümüzde kullanımda olan pek çok İHA sistemi vardır ve bunların geliştirmesi ve kullanımı ABD ve İsrail'le sınırlı değildir. Dünya üzerinde 70'ten fazla ülkede, farklı amaçlar için kullanılan İHA sistemleri mevcuttur.

Anahtar Kelimeler: İnsansız Hava Aracı (İHA), Silahlı İnsansız Hava Aracı (SİHA), Targeted Killing, Seçilmiş Şiddet

Abstract

The First Gulf War of 1991 was one of the last important conflicts of the 20th century. UAVs, which were not well known at that time, were also extensively used. During this period, the USA gained experience in operating UAVs and used in the invasion of Afghanistan after the September 11 attacks. Targeted Killing-style attacks in Afghanistan and Pakistan also made UAVs presence well known to the public realm. The Predator fleet, which formed the backbone of the US military's UAV fleet in 2001, has only 10 aircraft and they were mostly used for reconnaissance missions. With the invasion of Afghanistan, UAVs, which were used as reconnaissance vehicles, have now become a weapon. Although UAVs continue to be used as reconnaissance vehicles in both Afghanistan and Iraq, their added weapons carrying capacity has also made them a spontaneous attack tools. This has become a highly debated issue in terms of international law. As a result of these developments, there are many UAV systems in the

* Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, mehmeterkan@comu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3146-2609.

service today and their development and uses are not limited to the USA and Israel. There are different UAV systems used for different missions in more than 70 countries around the world.

Keywords: *Unmanned Aerial Vehicle (UAV), Unmanned Combat Aerial Vehicle (UCAV), Targeted Killing, Selected Violence*

1. GİRİŞ

İHA'ların adı askeri kullanımlarının iyice bilinir ve görünür hale gelmesini takiben, özellikle 1990'lı yılların sonlarında sıklıkla duyulamaya başlasa da ilk kullanımları oldukça eskilere kadar gitmektedir. Bu kapsamda ilk örneklerinin 19. yüzyılda ortaya çıktığı iddialar arasındadır. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile Venedik arasında 1849 yılında cereyan eden savaşta, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu 200 kadar insansız-pilotsuz sıcak hava balonunu Venedik şehrinin bombalanmasında kullanmıştır. J. E. Johnson bu girişimi ilk İHA kullanımı olarak kabul etmektedir (Johnson, 1966). Bunu takip eden dönemde, 19. Yüzyılın sonu ile 20. Yüzyılın ilk yılları arasında kalan zaman diliminde Wright kardeşler tarafından uçağın icadı ve bunu takiben Birinci Dünya Savaşı sırasında silah olarak kullanımı savaş meydanını temelden değiştirmiştir. O zamana kadar kara ve denizde yürütülen konvansiyonel savaşa hava sahası da yeni bir mücadele ve hâkimiyet alanı olarak eklenmiştir (Johnson, 1966).

Uçaklara ek olarak, kullanılmaya devam eden sıcak hava balonları ve yeni geliştirilen uçaktan atılabilen torpidolar vb. yeni icatlar teknik problemleri sebebiyle uçaklar kadar verimli olamamıştır. Bu kapsamda 1911 yılında ABD'de Elmor Sperry tarafından geliştirilen jiroskoplu insansız bir uçak denenmiştir. Elmor'ın icadına ek olarak Carl Norden ve Glenn Curtiss radyo dalgaları ile yönlendirilen bir torpido üzerinde çalışmışlardır ama başarılı olamamışlardır. 1918 yılında yine ABD'de başka bir proje ortaya çıkmıştır: Uçan bomba. Charles Kattering tarafından geliştirilen ve "Kattering Böceği/Kattering Bug" adı verilen bu projede başarılı olamamıştır (Keane ve Carr, 2013: 558-571).

İHA konusundaki çalışmalar iki savaş arasındaki dönemde de sürmüştür. Radyo teknolojisindeki gelişmeler İHA'ların ortaya çıkmasını sağlamıştır. 1936 yılında pilotların atış eğitiminde kullanılan bu insansız hava araçlarını tanımlamak için "Drone" tabiri kullanılmaya başlanmıştır (Johnson, 1966). İkinci Dünya Savaşı yılları silah teknolojisinde olduğu gibi İHA'lar konusunda da bir dizi gelişmeyi beraberinde getirmiştir. Almanya V-1 ve V-2 uçan bombalarını geliştirmiş ve İngiltere'ye karşı kullanmıştır. İngiliz tarafının bu duruma tepkisi ise "Operation Aphrodite" olmuştur (Boyne, 2010; Larson, 2020). Bu projeye göre İngiliz bombardıman uçaklarının İngiltere'deki üslerinden pilotlu olarak kalkması ve pilotların Manş Denizini geçerken uçaktan atılmaları ön görülmüştür. Pilotsuz kalan uçakları bir komuta uçağının kumanda etmesi ve hedefe götürmesi planlanmıştır. Ancak bu plan başarılı olamamıştır (Olsen, 1970: 308; Shaw, 2013; Cook, 2007).

Soğuk Savaş döneminde, gelişen teknolojinin de etkisiyle, İHA'lar konusunda da gelişmeler olmuştur. 1950-1953 yılları arasında cereyan eden Kore Savaşı sırasında ilk insansız döner kanatlı hava aracı olan QH-50 ortaya çıkmış ve savaş sırasında kullanılmıştır (Bloom, 2010). Vietnam Savaşı sırasında hava gücünün kullanımına ek olarak İHA kullanımı da dikkate değer derecede artmıştır. Bu dönemde İHA'lar artık hedef olarak kullanılmaktan çıkmış, keşif ve bilgi toplama amaçlı olarak da kullanılmaya başlanmıştır. Bu dönemde Vietnam Savaşı'na dâhil olan taraflardan birisi olan ABD, askeri kayıplarını azaltmak için Ryan Model 147/Lightning Bug

İHA'sını yaygın olarak kullanma yoluna gitmiştir. Lightning Bug'ı kendinden önceki İHA'lardan farklı kılan şey ise yerden de kontrol edilebilir olması olmuştur. Vietnam Savaşı sırasında 3425 keşif görevine çıkan bu İHA, ABD tarafından Çin'i izlemek için de kullanılmıştır (Scheve, 2008; Shaw, 2013; Keane ve Carr, 2013).

1973 Ramazan/Yom Kippur Savaşı sırasında İsrail, ABD'den 1971 yılında tedarik ettiği Firebee İHA'larını Mısır hava savunma mevzileri ve uçaksavar bataryalarının yerini tespit etmek için kullanmıştır. İHA'ların başarısı üzerine İsrail bu konuyla daha yakından ilgilenmeye başlamıştır. Bu ilgi sonucunda 1980'li yıllarda Scout ve Pioneer gibi hedef bölgeden canlı video yayını aktarabilen İHA'lar ortaya çıkmıştır (Scheve, 2008; Bloom, 2010; Shaw, 2013). İsrail 1982 yılında Lübnan'ı işgal ettiğinde, İHA'ları Lübnan hava savunmasını susturmak için kullanmıştır (Cook, 2007).

1960-1980 yılları arasında kalan dönemde bir dizi İHA geliştirme programı ortaya çıkmıştır. Bu programların büyük kısmı başarısızlık veya kaynak yetersizliği gibi sebepler yüzünden iptal edilmiştir. Bu duruma en güzel örnek ABD'nin 1975 yılında başlattığı "Aquila" projesidir. (Lockheed MQM-105 Aquila/Kartal) Projenin ana amacı uçaktan atılan bombalar için hedefi lazerle işaretleyecek bir İHA yapılmasıdır. Testler başarı ile sonuçlanmış olsa da proje iptal edilmiştir çünkü İHA'da kullanılacak olan ekipman (data link ve görev yükü) hava aracına sığmamıştır (Bloom, 2010). Keza programın artan maliyeti de iptal kararının verilmesinde etkili olmuştur.

Birinci Körfez Savaşı'nda o sıralarda adı fazla bilinmeyen ve popüler olmayan İHA'lar da sıklıkla kullanılmıştır. Bu kapsamda en çok kullanılan İHA ise ABD tarafından 1986 yılında İsrail'den alınan Pioneer İHA'sı olmuştur. Bu İHA daha sonra Bosna, Haiti ve Somali'de de ABD tarafından kullanılmıştır (Keane ve Carr, 2013). ABD bu dönemde İHA kullanımında tecrübe kazanmış ve elde ettiği tecrübeleri 11 Eylül sonrasında Afganistan'ın işgalinde kullanmıştır. Afganistan ve Pakistan'daki "Hedef Gözeterek Öldürme/Targeted Killing" tarzı saldırılar da İHA'ların dünya kamuoyunca daha fazla bilinir hale gelmesini sağlamıştır (Bloom, 2010).

Afganistan ve Irak'taki savaşın ilk yıllarında, ABD ordusu nadiren bu yeni teknolojiyi kullanmıştır. 2001 yılında ABD ordusunun İHA filosunun belkemiğini oluşturan Predator filosu sadece 10 hava aracından oluşuyordu ve çoğunlukla da keşif amaçlı olarak kullanılmışlardır (Singer, 2009: 37). Afganistan'ın işgali ile daha önce keşif aracı olarak kullanılan İHA'lar artık bir silah haline gelmiştir (Vogel, 2010: 104). Gerek Afganistan gerekse de Irak'ta İHA'lar keşif aracı olarak kullanılmaya devam etse de, eklenen silah taşıma kapasiteleri onları spontane bir saldırı aracı haline de getirmiştir.

Bu durum uluslararası hukuk açısından çok tartışılan bir konu haline gelmiştir. Bu dönemde kullanılan en önemli ve bilinen İHA ise İsrail yapımı IAI RQ-5 Hunter ile birlikte General Atomics MQ-1 Predator ve Northrop Grumman RQ-4 Global Hawk İHA'larıdır (Bloom, 2010). Bu gelişmeler sonucunda artık günümüzde kullanımda olan pek çok İHA sistemi vardır ve bunların geliştirmesi ve kullanımı ABD ve İsrail'le sınırlı değildir (Bloom, 2010). Dünya üzerinde 70'ten fazla ülkede farklı amaçlar için kullanılan İHA sistemleri mevcuttur. Bunların arasında Türkiye'nin de bulunduğu 20'den fazla ülke ise İHA üretebilmektedir (Davis vd., 2014).

İHA'ları konu alan bu çalışmanın meydana getirilmesi sırasında literatür taraması yapılmış, konu ile ilgili İngilizce ve Türkçe kaynaklar taranmıştır. Bu tarama esnasında karşılaşılan en

önemli kısıt, konu ile ilgili araştırmaların çoğunlukla İHA'larının kullanımlarının meşruiyeti konusuna odaklanmış olmaları olmuştur. İHA'ların kullanımı ve bu kullanımın kanuniliği konusu uluslararası toplumun gündemini işgal ettiği için çalışmaların çoğu bu konu üzerindedir. Çalışmayı ortaya çıkaran sorular genel olarak, İHA'nın ne olduğu, uçaklar vb. diğer sistemlerden olan farklılıklarının neler olduğu ve neden özellikle son yıllarda bu kadar ilgi çektiğidir. İHA'ların saldırı amaçlı kullanımının kanuniliği konusunda ne gibi tartışmalar olduğu da bir başka çalışma sorusudur. Bu sorular ve bunlara aranan cevaplar sonucunda ortaya çıkan bu çalışmada İHA'ların güvenlik, terörle mücadele konusunda kullanımı özelinde, ortaya çıkış süreci ve izlediği gelişim hakkında bilgi verilecek, takiben mevcut kullanımları ve bu kullanımları sırasında ve sonrasında ortaya çıkan sonuçlar değerlendirilecektir. Çalışma 7 bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler sırasıyla; Giriş kısmı, Yöntem kısmı, İHA'ların farklılıkları, silah ve meşru şiddeti yansıtmaya aracı olarak kullanımlarının incelendiği gelişme kısmı (3, 4,5 ve 6. Bölümler) ve Sonuç kısmıdır.

2. İHA'LAR NEDEN FARKLIDIR? İHA'LARIN TERÖRLE MÜCADELEDE KULLANIMI

Kullanılacak referanslar, yaygın kullanılan adı ile İHA'lar veya terminolojideki diğer adı ile Drone'lar¹ ve Remotely Piloted Aircraft-RPA yerdeki bir komuta ve kontrol istasyonundan yönlendirilen ve uçurulan pilotsuz uçaklardır.² Genel olarak farklı şekillerde olabilseler de, icra ettikleri görevler benzerdir: keşif, istihbarat toplama ve saldırı. Silahlı olanları, yani SİHA'lar, genellikle hassas vuruş gücüne sahip, lazer güdümlü havadan-karaya füzeler veya bombalarla silahlandırılmışlardır. Hem İHA'lar hem de silahlandırılmış versiyonu olan SİHA'lar TV kamerası, infrared görüntü veya radyo alıcıları ile topladığı bilgileri yer istasyonlarına anlık olarak iletebilirler. Silahsız versiyon olan İHA'lar yıllardır kullanılmaktadır ama dünya genelinde İHA'ların silahlandırılması ve saldırı görevlerine gönderilmesi özellikle 2000'li yılların başından itibaren rutin bir hale gelmiştir. Bu kullanımın yaygınlaşması ve popüler hale gelmesi ise ABD yapımı MQ-1 Predator ile olmuştur. ABD silahlı kuvvetleri bu sayede kendi askeri personelini riske atmadan yabancı ülke topraklarında operasyonlar yapabilmektedir (Bradley ve Goldsmith, 2005: 2047-2133). Bunun sonucunda da ABD silahlı çatışmalar ve saldırı görevlerinde İHA'ları kullanmaya başlamıştır (Vogel, 2010: 102, 105). Bu kapsamda bilinen ilk SİHA saldırısı 2002 yılında Yemen'de El-Kaide'nin üst düzey yöneticilerinden birisinin öldürülmesi için yapılmıştır. Saldırıda biri ABD vatandaşı olmak üzere toplam 7 kişi ölmüştür (Kaplan, 2006, Walsh, 2013: 5-6). Ancak Douglas Waller 5 Kasım 2001 tarihinde Time gazetesinde çıkan "How the CIA Fights Its New War" adlı makalesinde farklı bir tarih vermektedir. Waller'a göre ilk silahlı İHA (SİHA) 11 Eylül'den sonra, Afganistan'da El-Kaide liderlerinin öldürülmesinde kullanılmıştır (Çakan, 2019: 204). Öyle ki, Başkan Obama'nın idaredeki ilk yıllarında, kendinden önceki ABD Başkanı G.W. Bush'un 8 yıllık Başkanlık

¹ "İnsansız hava araçları Drone olarak da adlandırılır" (Çakan, 2019: 204).

² "İHA'lar en basit tabirle pilotun aracın içinde olmadığı, uzaktan kumanda ile yönlendirilebilen veya otonom olarak kendisini yönlendiren ya da her ikisi bir arada işleyebilen, faydalı yükleri ana gövdesine yüklenip çıkarılabilen ve görev sonunda geri dönerek iniş yapabilen araçlardır. Bu sistemlere insansız uçuş sistemleri, insansız hava aracı sistemleri gibi farklı isimler verilmiş olsa da en bilinen ve gene kabul gören adı İnsansız Hava Aracı-İHA'dır" (Kurt ve Ün, 2015: 197).

dönemindekinden daha fazla sayıda İHA saldırısı yapılmıştır. Bu rakam 2010 yılında bir önceki yılın iki katına çıkmıştır.

SİHA saldırılarında sivillerin de ölmesi, bu saldırıların sadece asileri/teröristleri hedef alan art niyetsiz ama seçici/seçilmiş şiddetin bir şekli olduğu şeklindeki iddiaları tartışmalı hale getirmiştir. Burada ifade edilen “*Seçilmiş Şiddet/Selected Violence*” tabiri ile ifade edilmek istenen ise terörist grup ve örgütlerin saldırı vb. hareketlerini planlama ve uygulamaya koyma yetenekleri ile siyasi faaliyetleri, eleman temini ve propaganda gibi faaliyetlerini önlemek için uygulanması meşru görülen şiddettir. SİHA saldırısı bu etkiyi doğrudan veya dolaylı yoldan sağlayabilir. Doğrudan saldırının etkisi şu şekildedir: Seçici şiddete maruz kalan militanlar alışmış oldukları hareket tarzlarını değiştirmek zorunda kalırlar ve şiddet eylemlerine başvurma ihtimalleri zorlaşır. SİHA saldırıları sadece lider kadrolarını ortadan kaldırmakla kalmaz, bu grupların güvenli yerleri ve ekipmanları da yok olur. Bu da militanları kolayca takip edilemeyecek haberleşme seçeneklerini kullanmaya zorlar. Bu tür haberleşme yollarının tespit edilmesi daha zordur ancak çoğunlukla daha az etkilidir ve en önemlisi güvenilir değildir. Bu da militanların tespit edilmemek ve yok edilmemek için sıklıkla yerlerini değiştirmelerine neden olur. Bunun sonucunda da örgüt içinde bir güvensizlik havası ortaya çıkabilir. Tüm bu sayılanlar militanların gözünde şiddet eylemlerine başvurmanın bedelini arttırır (Walsh, 2013: 6).

İHA ve SİHA’ların yönlendirdiği seçici şiddetin dolaylı yoldan etkisi ise terör örgütlerinin kendisini yenileme yeteneğine verdiği uzun vadeli zarardır. Seçici şiddet terör örgütlerine eleman teminini de zorlaştırır çünkü olası sempatizanlar örgüte katılmaları ve faaliyetlerinde aktif olarak görev yapmaları halinde İHA/SİHA saldırılarının açık ve potansiyel hedefi olacaklarını bileceklerdir. Faal militanlar ise bu baskı yüzünden örgütten ayrılma veya teslim olma arasında ikilemede kalacaktır. Çünkü SİHA saldırılarından kurtulmanın tek yolu bu olacaktır. Terör örgütüne mali destek, istihbarat ve barınma imkânı sağlayan destekçileri ise seçici şiddetin hedefi olmamak için bu faaliyetlerini azaltacak veya bırakacaktır. Seçilmiş şiddet kampanyası dikkatli uygulanır ve uzun vadeli olursa bu etki daha da güçlenecektir çünkü bu durumda terör grupları mevcut ve potansiyel üyeleri açısından tüm cazibesini kaybedecektir (Walsh, 2013: 6-7). Bahsedilen sebeplerden dolayı SİHA/İHA kullanımını savunanlara göre bu araçlar seçilmiş şiddetin bir şeklidir. Bu bakış açısına göre, İHA teknolojisi ile terör gruplarını hem tespit etme hem de vakit kaybetmeden cezalandırma imkânı ortaya çıkmıştır. Ayrıca bunu yaparken de askeri gücün ve sivillerin zarar görme ihtimali de azalmıştır (Schwartz, 2003: 127-134; Brown, 2007: 1-13). Çünkü İHA ve SİHA’lar tek bir platformda çoklu ve birbirini tamamlayan teknolojileri bir arada kullanmaktadır. SİHA’lar bu sayede araçları, evleri ve binaları, hatta bina içindeki münferit bir alanı bile hedef alabilmektedir. Saldırılarda kullanılan ve nokta atışı yapmaya imkân veren silahlar İHA/SİHA’nın sensörlerince toplanan gerçek zamanlı veriye göre yönlendirilebilmektedir. Pilotsuz olmanın avantajını kullanan bu araçlar bu sayede izleme/hedef bölgesinde daha uzun sürede havada kalabilmektedir. Bu da İHA/SİHA operatörüne harekât alanını rahat bir şekilde ve daha detaylı olarak inceleme, hedef belirleme imkânı vermektedir. Tüm bunları riske girmeden yapması ise operatörün baskı altında kalmadan karar vermesine yardımcı olmaktadır (Walsh, 2013: 7).

İHA ve SİHA’ların bu teknik özellikleri, düşük hızları, hava şartları ve elektronik saldırıdan etkilenme ihtimallerini saymazsak, konvansiyonel uçaklardan daha verimli olmalarını sağlamaktadır. İstihbarat toplama ve daha isabetli atış yapma potansiyelleri SİHA’lara kara

birliklerine ateş desteği sağlamada avantaj sağlamaktadır (Walsh, 2013: 7). İHA ve SİHA'ların pilotsuz olmasının anlamı, görev esnasında hava aracını uçuran personelin riske girmemesi demektir. İHA'ların uzaktan komuta edilebilmeleri sayesinde pilotların hayatı riske girmemektedir. İHA'ların, uçaklar gibi pilotlu hava araçlarına göre bakım ve işletme maliyetlerinin daha düşük olması en belirgin avantajları arasındadır (O'Connell, 2010:5). Bu da pilot için düşürölme ve esir düşme riskinin oluşturacağı baskıdan muaf bir şekilde görevini yapması demektir. Tüm bunların sonucunda büyük ve görünür bir askeri mevcudiyete ihtiyaç kalmamakta ve sonuçta kayıplar oldukça azalmaktadır. Bunun ülkenin iç ve dış siyasetine olan en önemli yansıması ise askeri güç kullanımına olan muhalefetin azalması şeklinde olmaktadır. Çünkü bilindiği üzere askeri kayıplar ve bunlarının sayısının artması kamuoyunun desteğini azaltan en önemli sebeplerden biridir (Mueller, 1973, Sapolsky ve Shapiro, 1996: 119-127; Gartner, 2008: 95-106). Bu nedenle İHA/SİHA kullanımı askeri zayıat ve malzeme kaybını azalttığı için siyasi ve askeri liderlerin hareket alanı genişlemekte ve üzerlerindeki kamuoyu baskısını da azalmaktadır. İHA/SİHA kullanımı yabancı topraklarda geride bırakılan izleri de azaltmaktadır. Yerel halkla sürekli karşı karşıya gelen askeri personel işgal gücü olarak görölmekte ve büyük tepki çekmektedir. Bunun sonucunda askeri harekât yüzünden zorluk çeken yerel halkın öfke ve husumeti ile karşılaşmaktadır (Pape ve Feldman, 2010). Bu yüzden İHA/SİHA'lar terörle mücadele operasyonlarının destek unsuru değil de asıl unsuru haline gelmeye başlamıştır (Walsh, 2013: 8).

Konuya farklı açıdan bakan teorisyenlere göreyse İHA ve SİHA'lar terörle mücadelede büyük bir değişime yol açmamıştır. Onlara göre SİHA'lar daha önce kullanılan teknolojilerden büyük bir farklılığı yoktur. SİHA'ların uzak mesafelerde etkili bir güç projeksiyonu yapma imkânı sağladığı iddia edilmektedir. Bu gruba göre SİHA'lar terörle mücadele konusunda iddia edildiği kadar başarılı değildirler. Robert Pape gibi muhaliflere göre SİHA'dan yapılan saldırının uçakla yapılandan bir farkı yoktur. Dahası Pape'ye göre pilotlu bir uçakla yapılan saldırılar genelde askeri personeli çok fazla riske sokmaz. Çünkü hayati önemdeki durumlar haricinde uçaklar hava hâkimiyetini sağlamadan saldırı görevlerinde çok kullanılmazlar (Pape, 1996). Ayrıca gerçek zamanlı görüntü sağlayan tek araç da İHA'lar değildir. Bunlara uydular ve yüksek irtifada uçan keşif uçakları da dâhildir. Fakat burada İHA'ların bu sayılan araçlara göre daha düşük olan hızları bu noktada avantajları haline gelmektedir. Daha az yakıt sarfiyatı olan İHA'lar bu sayılanlara göre daha uzunca bir süre hedef üzerinde kalabilmektedir. (S)İHA'ların saldırılarda hassas güdümlü silahlar kullansalar da onların saldırılarında da siviller zarar görebilmektedir. Bu yüzden özellikle SİHA'lar savaş silahı kategorisinde değerlendirilmektedir (Paust, 2010: 572).

Anlık istihbaratla yapılan saldırılarda hata da yapılabilmektedir. Keza Afganistan, Pakistan veya Yemen örneklerinde olduğu gibi (Vogel, 2010: 102) başka bir ülkenin topraklarında yapılan saldırılar uluslararası hukuka uygunluk açısından hala tartışmalı durumdadır. Bu yüzden İHA/SİHA'ların saldırılarda kullanılmasına muhalefet, uluslararası hukuka uygunluk noktasında yoğunlaşmaktadır.

İHA'lar temelde iki noktadaki farklılıkları sebebiyle akıllı bombalar, cruise füzeleri ve hassas güdümlü füzelerden ayrılmaktadır. Bunlardan ilki istihbarat toplama aşamasında hiç kimsenin riske atılmamasıdır. İkincisi ve daha önemlisi ise istihbarat toplama ve saldırı görevlerini aynı anda yapabilmeleridir. Bu özellikleri İHA ve onun silahlı versiyonu olan SİHA'yı esnek ve

etkili bir Şiddet uygulama aracı haline getirmektedir (Walsh, 2013: 9). İHA ve SİHA kullanımıyla ilgili Füze Teknolojisi Kontrol Rejmi ve Wasanaar Sözleşmesi gibi uluslararası sözleşmeler olsa da bu hava araçlarının kullanımını yasaklayan bir sözleşme veya uluslararası teamülün olmaması da kullanımlarını teşvik etmektedir (Çakan, 2019: 204). Özellikle SİHA'ların statüsü ve kullanımlarına yönelik herhangi bir anlaşma veya sözleşme bulunmamaktadır. Bu da uluslararası denetim ve düzenlemeler kapsamında yer almayan ve hukuken var olmayan bu araçların rahat ve denetimsiz bir şekilde kullanımını teşvik etmektedir (Kurt, 2015: 5-6).

3. İHA/SİHA'LAR VE YÖNLENDİRİLMİŞ ŞİDDET

İHA/SİHA ve yönlendirilmiş Şiddet denildiğinde akla ilk gelen soru, bu araçlar tarafından yapılan veya yönlendirilen bir saldırı hedef alınan grubun davranışını ve hareket tarzını etkileyip etkilemediğidir. Bu soruyu cevaplayabilmek için kamu idaresinin, yani devletin, resmi Şiddeti kullanım şekli ve tarzına bakmak gerekmektedir. Şiddetin kullanım şekli ayırım gözetmeyen veya seçici bir tarzda olabilir. Seçici Şiddet, bir isyan veya terör faaliyetinde görev alan veya devlet idaresi tarafından görev aldığı düşünölen kişileri hedef alır. Ayırım gözetmeyen Şiddet ise, tam aksi olarak bir grubun tamamını hedef alabilir. Bu grup belli bir coğrafi bölgede ikamet edenler olabileceği gibi, bir etnik veya dini grup veya daha spesifik ve karakteristik özellikleri olan gruplar da olabilir (Kalyvas, 2006). Ayırım gözetmeyen Şiddetin en bilinen örnekleri ise katliamlar ve soykırımlardır. Buna ek olarak serbest düşömlü bombalarla yapılan bombardımanlar, sivil yerleşim yerlerinin uçaklar ve topçu sistemleri ile hedef gözetmeksizin vurulması, toplu tutuklamalar vb. bu Şiddetin en bilinen diğer uygulama şekilleridir. Seçici Şiddet ise, askeri ve siyasi liderlere suikast, keskin nişancı atışları, sabit veya döner kanatlı hava araçları ile yapılan saldırılar, aranan kişileri yakalamak için yapılan baskınlar, tutukluların darp edilmesi ve sorguda işkence yapılması gibi uygulamaları içerir (Walsh, 2013: 10-11).

Genel iddia, seçici Şiddetin bir terör örgütünü destekleyen veya ona katılan kişilere yönlendirildiğidir. Ayırım gözetmeyen Şiddet ise doğrudan sivillere yöneltilir. Bu türden bir Şiddet uygulaması siviller açısından resmi otoritenin tarafında yer almanın sağlayacağı faydaları azaltacaktır. Bu da sivilleri isyancı/muhalif gruplara yaklaştırır ve sempati duymalarını sağlar. Bu sayede isyancı grup halk içindeki tabanını genişletir ve siviller arasında daha rahat saklanabilir hale gelir. Buna karşılık sivillere yöneltilecek yeni bir ayırım gözetmeyen Şiddet dalgası bu döngünün tekrarlanmasını sağlar, ancak bu sefer bir öncekinden daha büyük ve kapsamlı bir hale gelir (Mason ve Krane, 1989: 175-198; Goodwin, 2001; Kalyvas, 2006). Yine Kalyvas'ın iddiasına göre sivillere yöneltelen bu Şiddet isyancı/asi grup tarafından karşı tarafa geri yansıtılır (Kalyvas, 2006). Bu duruma en son Irak ve Afganistan'da hem seçilmiş hem de ayırım gözetmeyen Şiddeti müsamahasız olarak uygulayan ABD'den örnek vermek uygun olacaktır. ABD ordusunun isyan bastırma doktrini işgal edilen bölgede yaşayan yerel nüfusun düşman güçle irtibata geçmemesi için ayırım gözetmeyen Şiddete maruz bırakılarak, sindirilmesini öngörür (US Army and Navy Field Manual 3-24: Counterinsurgency, 2006). Oysaki sahadaki durum bunun tam aksi olabilir. Örneğin Vietnam Savaşı sırasında yapılan hava saldırılarının ve bunun sonucunda yaşanan sivil can kayıplarının, saldırıdan sağ kurtulanları gerilla hareketine katılmaya yönlendirdiği ve bu sayede Vietkong'un güçlendiği ve karşılık vermek için kullandığı Şiddetin dozunu da arttırdığı bir vakıadır (Kocher, Pepinsky ve Kalyvas,

2011: 201-218). Yerel nüfusun savaşma isteği ve iradesini kırmayı amaçlayan bu politika tam tersine onun daha bilenmesine ve düşmanlaşmasına neden olmuştur.

Bu konuda Walsh ve Piazza tarafından yapılan çalışma ise sivillere karşı ayırım gözetmeksizin şiddete başvuran ve insan hakları ihlalleri yapan devletlerin diğer devletlere nazaran daha fazla ve düzenli bir şekilde terör saldırılarına maruz kaldığını iddia etmektedir (Walsh ve Piazza, 2010: 551-577). Seçici ve ayırım gözetmeyen şiddet arasındaki bir diğer farklılık da seçici şiddette resmi otoritenin güvenli istihbarat temin etmeye ve şiddeti sadece terör örgütü üyeleri ve destekçilerine yöneltebilmesidir. Daha önce de ifade edildiği üzere, İHA/SİHA saldırıları istihbarat toplama ve bu istihbaratın analizi ile doğrudan bağlantılıdır. İHA'lar hedeflerini izlerken büyük miktarda istihbarat toplayabilirler. Bu da hedefin doğrulanmasına yardım edecektir. İHA/SİHA'lar ayrıca saldırı yapılacak yerdeki veya yakınlarındaki sivillerin mevcudiyetini de görüp teyit edebilir.

SİHA'ların kullandığı hassas güdümlü mühimmat hedefin yok edilme ihtimalini arttırmakta ve nokta atış imkânı sivil zayıatı azaltabilmektedir. Teoride bu durum hedefin tek başına bulunmadığı veya ele geçirilme ihtimalinin olmadığı durumlarda başvurulabilecek bir seğenektir. Ancak bu kurala özellikle ABD'nin riayet ettiğini söylemek pek de mümkün gözükmemektedir. Bu noktada ABD tarafından özellikle Pakistan topraklarında El-Kaide liderlerine karşı SİHA kullanılarak düzenlenen suikastlar seçici şiddet uygulaması olarak tanımlansa da, sıklıkla sivil kayıpları da beraberinde getirmekte ve bu uygulamanın kapsamını zorlamaktadır (Plaw ve Fricker, 2012: 1-22).

Avery Plaw, Matthew S. Fricker and Brian Glyn Williams yaptıkları "Practice Makes Perfect?: The Changing Civilian Toll of CIA Drone Strikes in Pakistan" adlı çalışmada bu saldırıları ve saldırıların kurbanlarını gösteren bir sınıflandırma yapmışlardır. Bu sınıflandırma kapsamında saldırılara hedef olanları üç ana başlık altında toplamışlardır. Bunlar:

1. Militanlar
2. Siviller
3. Durumu tespit edilemeyenler.

Plaw, Fricker ve Glyn yaptıkları çalışmada ortalama her 26 militanla birlikte 1 de sivilin öldüğü bulgusuna erişmişlerdir. Ancak bu oran Pakistan ve bağımsız uluslararası kaynaklarda çıkan rakamlar temel olarak alınırsa 19:1 şeklinde değişmektedir. Long Wra Journal'ın sağladığı verilere göre 14:1'e kadar düşmektedir. Burada yapılacak olan SİHA'ların ve kullandıkları silahların daha geliştirilmesi ve sivil kaybının daha da azaltılmasıdır (Plaw, Fricker ve Glyn, 2011: 51-69).

Özetle; kanuniliği tartışılsa da SİHA saldırıları terör hareketlerini kısa vadede azaltmaktadır. Ancak bu durum hep aynı şekilde kalmayacağı ve terör gruplarının bu duruma bir çözüm bulmaya çalışacağını unutmamak gerekir. Böyle bir durumda İHA ve SİHA'larda ortaya çıkan tehdidi bertaraf etmek için değişen şartlara ve tehditlere adapte olacak ve bu süreç bu şekilde, birbirini besleyerek devam edecektir. Bu noktada SİHA'ları popüler hale getiren ülke olan ABD kendi İHA/SİHA programını geliştirmeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda SİHA'ların kullanıldığı saldırı operasyonlarının artırılması da planlanmaktadır (Vogel, 2010: 105).

Konuya dönmek gerekirse, Kalyvas'ın şiddetin resmi otorite tarafında kullanılmasını incelediği çalışması pek çok ayaklanma ve iç savaş durumunda seçici şiddetin yönlendirildiği organizasyonu zayıflattığını ve sarstığını göstermiştir (Kalyvas, 2006). Örneğin PKK elebaşısı

A. Öcalan'ın yakalanması ve Peru'daki Aydınlık Yol gerillalarının liderinin öldürülmesi bu terör örgütlerini sarsmıştır. Elde edilen bu sonuçlar bu stratejinin etkili olduğunu göstermektedir (Cronin, 2009). Patrick Johnston bu türden seçilmiş saldırıların terör saldırılarının şiddeti ve frekansını azalttığı iddiasında olmuştur. Yine Johnston'a göre, bu tür örgütlerin liderlerini öldürmeye yönelik saldırıların başarısız olmasını, her zaman misilleme yapılmasına sebep olmamaktadır. Bu yüzden de bu stratejinin uygulayıcısı açısından pek fazla olumsuz bir yönü yoktur (Johnston, 2012: 47-79). Bryan Pierce da seçilmiş saldırıların terör gruplarının faaliyet süresini kısalttığı iddiasındadır. Dolayısıyla İHA/SİHA kullanımını etkili ve faydalı bulmaktadır. Terör gruplarının organizasyon yapısı, şiddeti kullandığı şekilleri, değerleri, onları seçilmiş saldırılara duyarlı hale getirmektedir (Price, 2012: 9-46).

4. İHA/SİHA'LAR SALDIRILARI VE TERÖR ÖRGÜTLERİNİN DİRENCİ

Konu terör örgütleri olduğunda seçilmiş şiddetin terör örgütü lider kadrosuna caydırıcı olmadığı ve temelde etkisiz olduğunu savunanlar da zaman zaman ortaya çıkmaktadır. Bu iddianın taraftarları İHA/SİHA'ların seçilmiş şiddetin yansıtıcısı ve taşıyıcısı olduğu iddiasına karşı çıkmaktadırlar. Çünkü bu türden saldırılar genellikle başarısızlıkla sonuçlanmaktadır veya terör örgütleri lider kadrosunun bir kısmını kaybetse de yerlerini doldurabilmektedir. Bu da zamanla SİHA saldırılarına karşı direnç geliştirmelerini sağlamaktadır (Walsh, 2013: 15).

İHA/SİHA saldırıları terörle mücadelede seçilmiş saldırı süreci ve hava gücünün kullanımı ile benzerlik göstermekte, hatta bazı durumlarda bu ikisinin sentezini yapmaya çalışmaktadır. Tüm bu şiddet şekilleri terör örgütü liderlerini ve diğer kilit noktalardaki isimleri hedef almaktadır. Seçilmiş saldırı: özel olarak seçilmiş bir sivilin öldürülmesi veya kanunlara uymayan bir muharibin bilerek ve hedef gözetilerek öldürülmesidir (Solis, 2010: 528).

Seçilmiş saldırı konusu ile en geniş kapsamlı ve detaylı harekât İsrail tarafından Filistin'e karşı yürütülmüştür. Bu harekât kapsamında İsrail, İHA/SİHA veya helikopterlerden atılan füzeleri, uçakları, özel tim baskınlarını ve keskin nişancı saldırılarının hepsini kullanmıştır (David, 2002; Byman, 2002: 95-111; Luft, 2003: 3-13). Bu konu ile ilgili yapılan çalışmalarda ortaya çıkan sonuçlar karmaşıktır. Ancak genel kanaat, seçilmiş saldırıların terör faaliyetlerinde azalmaya sebep olmadığı yönündedir. İsrail'in Filistinli örgütleri baskılamak için yaptığı saldırıların 2002-2005 yılları arasında bu gruplara hiç bir etkisinin olmadığı ortaya çıkmıştır (Jaeger ve Paserman, 2008: 1591-1604; Hafez ve Hatfield, 2006: 359-382). Bu noktada seçilmiş saldırılar neden beklenen etkiyi sağlamamaktadır sorusu ortaya çıkmaktadır. Terör hareketlerinin etkili bir şekilde baskılanması için onlara destek veren sivil halktan ayrılması, izole edilmesi gerekir. Bu sadece hava gücü ve İHA/SİHA kullanımı ile mümkün değildir. Çünkü hedef alınan gruplar düzenli askeri birlikler veya egemen bir devletin kurumları değildir. Bu yüzden de ikmal alınacak tipik bir ikmal sistemi, hâkim olduğu bir arazi ve burada görünür bir mevcudiyet yoktur (Pape, 1996: 31). Bu noktada ortaya çıkan bir diğer sonuç ise seçici şiddetin terör gruplarının organizasyonel özelliklerine etki etmede başarısız olmasıdır. Yapılan çalışmalarda ortaya çıkan sonuç; terör örgütlerinin liderleri ve üst düzey kadrosunu hedef alan saldırıların, grupların küçülerek hakkında fazla bilgi olmayan yeni gruplara bölünmelerine sebep olduğudur (Jordan, 2009: 719-755). Bu bölünmeler olduğu zaman en başa dönmekte ve istihbarat toplama süreci yeniden başlamaktadır. Bu durumun terörle mücadele eden devlete sağladığı avantaj ise küçülen grupların saldırı yapma güçlerinin de azalması olmaktadır. Liderleri hedef alınan terör örgütlerinden bazıları saldırılarını azaltmıştır ama bu durumun tam tersinin de

olduğu örnekler mevcuttur. Bu yüzden burada bir genelleme yapma imkânı yoktur. Zaten büyük ve eski örgütlenmelerin önemli isimlerini kaybetmeleri durumunda dahi ne yapacaklarına dair bir planları olmaktadır çünkü benzer şeyleri daha önce yaşadıkları için her türlü duruma hazırlık hale gelmektedirler. Bu yüzden liderlerin öldürülmesi her zaman beklendiği kadar büyük bir etki sağlamayabilmektedir.

5. AYRIM GÖZETMEYEN BİR ŞİDDET GÖSTERİSİ OLARAK İHA/SİHA'LAR SALDIRILARI

İstenildiği kadar dikkatli davranılsın İHA/SİHA saldırılarında hedef alınan grupla hiçbir irtibatı olmayan siviller de ölmekte veya yaralanmaktadır. Her ne kadar adı ve Başkanlık dönemi ABD'nin özellikle Afganistan ve Pakistan'da yaptığı İHA/SİHA saldırıları ile özdeşleşen Barack H. Obama, bu saldırılarda nadiren sivillerin öldüğu veya yaralandığını iddia etse de, saldırılarda sivil kayıplar olmaktadır (Walsh, 2013: 18). Sivil can kayıpları terör örgütlerine siyasi alanda kazanımlar ve fırsatlar sağlamaktadır. Bu da seçilmiş saldırılardan beklenen faydayı ortadan kaldırmaktadır. Terör örgütleri propagandalarını yapmak ve öfkeyi resmi kurumlara kanalize etmek için sivil ölümlerini mutlaka duyurmaya çalışacaklardır. Bu durum yukarıda da değinildiği üzere, propaganda için kullanılabilir ve terör gruplarını uluslararası alanda tanınır hale getirebilecek bir fırsattır. Dahası destekçileri harekete geçirerek yeni üyeler ve sempatanlar bulma açısından da iyi bir fırsat olacaktır. Ayrıca sivil hedeflere yapılacak saldırıları misilleme adı altında meşrulaştırma çabalarına da fayda sağlayacaktır.

Bu sayılan iddialar İHA/SİHA saldırılarının etkisiz kaldığı ile ilgili en temel eleştirilerdir. İHA/SİHA saldırılarından kaynaklanan sivil can kayıpları, İHA kullanan tarafa karşı güçlü bir tepkiyi beraberinde getirmektedir. Terör grupları da bu tepkiyi kullanmaya çalışmaktadır (Gerstein, 2011).

Terör gruplarının İHA/SİHA saldırıları ayırım gözetmeyen şiddet olarak kabul ettirme çabalarının temelinde yatan sebep ise uluslararası hukuka göre seçilmiş saldırıların ihtilafli bir konu olmasıdır. Örneğin ABD'nin Pakistan'daki İHA/SİHA saldırılarını ele alacak olursak; ABD, Pakistan'la veya Pakistan'da savaş halinde değildir ancak yaptığı İHA/SİHA saldırıları ile de Pakistan'ın egemenlik ve mülk haklarını çiğnemektedir (Lamb, 2012).

İHA'lar, devletlerin temayülleri ve uygulamalarına bakıldığında genel olarak uçak benzeri olarak kabul edilmekte ve buna uygun şekilde işlem görmektedir. İHA/SİHA'ları yaygın olarak kullanan ülkelerin başında gelen ABD, İHA'ların uçak olarak kabul edilmesine gerektiğine dair bir genelge yayınlamış ve belirsizliği ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Bu yüzden bir SİHA'nın başka bir ülkenin hava sahasını kullanması halinde askeri uçak statüsünde olan bu araç ve operatörü tarafından işlenen bu fiil, başka bir ülkenin rızasını almadan onun hava sahasının ve egemenlik haklarının ihlali anlamına gelmektedir (Kurt ve Ün, 2015: 198; Lamb, 2012). Fakat ABD bu durumu farklı şekilde yorumlamaktadır. ABD'nin tezine göre toprak sahibi devletin rızasıyla bu türden saldırılar yapılabilir. Uluslararası hukuk bu duruma cevaz vermektedir. Ancak ABD siyaset yapıcılar terör gruplarının toprağı üzerinde barındığı devlet bu grupları yok etmek istemezse ya da bu grupları yok edebilecek gücü ve idaresi yoksa bu devletin oluru ve rızası olmadan da toprakları üzerinde kuvvet kullanılabilirini savunmaktadırlar (Çakan, 2019: 211). Bu şekilde kuvvet kullanımı halinde meşru müdafaa hakkını kullanan devlet ile topraklarında harekât yapılan devlet arasında bir savaş ya da silahlı çatışma durumu söz konusu

olmayacaktır (Paust, 2010). Bu yüzden de ABD'nin Pakistan'da yaptığı SİHA saldırıları Pakistan devletiyle savaş ya da silahlı bir çatışmada halinde olduğu anlamına gelmemektedir (Çakan, 2019: 211).

Yargı süreçleri devre dışı bırakıldığı için, yapılan saldırılar yargısız infaz olarak nitelendirilmektedir. İHA/SİHA saldırıları bu yüzden uluslararası hukukun yargısız infazı yasaklayan hükümlerinin ihlali şeklinde yorumlanmaktadır. Bu yüzden terör grupları da dâhil muhalif gruplar İHA/SİHA saldırılarını yorumlamak için farklı bir şablon kullanmaktadırlar. İHA/SİHA saldırıları ile diğer saldırıları kıyaslayan bu yaklaşım, İHA/SİHA saldırılarının daha az sivil can kaybına yol açtığını kabul etmekle birlikte bu saldırıların uluslararası hukuku ve evrensel ahlaki prensipleri ihlal ettiği savunulmaktadır. Bu yüzden İHA/SİHA saldırıları yüzünden yaşanan sivil kayıplarının kabul edilebilir bir olgu olmadığını görüşü öne sürülmüştür (Lamb, 2012).

SONUÇ

İHA'ların yaygın olarak kullanımı ve popülerliği, özellikle 2000'li yıllarda ABD'nin Irak ve Afganistan'ı işgali ve bu bölgelerde kendisine tehdit olarak gördüğü grup ve kişilerin anlık saldırılarla öldürülmelerini içeren hava saldırıları ile artmış ve uluslararası toplum tarafından bilinir ve dikkatle takip edilir hale gelmiştir. İHA'ları ön plana çıkaran sebeplerden birisi kullanan tarafa riske girmeden ve daha az maliyetle uzak bölgelerde keşif ve saldırı görevi gibi faaliyetleri yapmasına izin vermesidir. Bu yüzden de günümüzde devletlerin aradığı uygun çözümlerden birisi olmuştur. Geliştirilmeleri ve kullanımları da bu sebepten dolayı artarak devam etmektedir. Buna karşın, özellikle başka ülkelerin hava sahasında kullanımları gibi hususlar günümüz uluslararası ilişkiler sisteminde ahlaki ve hukuki tartışmaları beraberinde getirmektedir. Ancak İHA/SİHA'ların kullanımları ile ortadan kalkan can kaybı riski, devletler için vazgeçilmez bir unsur olmalarına katkıda bulunmaktadır. Bu özellikleri de kullanımları ilgili hukuki sorunların çözülmesi ve kullanımlarının yasallaşmasını beraberinde getirecektir. İHA/SİHA, modern savaş alanının görünümünü değiştirmektedir. Bu değişim İHA'ların kara ve denizde kullanılacak benzerlerinin ortaya çıkması ve yaygınlaşması ile desteklenecektir.

KAYNAKÇA

Bloom, J. D. (2010). *Unmanned Aerial Systems: A Historical Perspective*. Fort Leavenworth, Kansas: Combat Studies Institute Press.

Boyne, W. J. (2010). The Remote Control Bombers. *Air Force Magazine*. <https://www.airforcemag.com/article/1110bombers/> (Erişim Tarihi: 15.04.2021).

Bradley, C. A. ve Goldsmith, J. L. (2005). Congressional Authorization And The War on Terror. *Harvard Law Review*, Cilt 118, Sayı 7, 2047-2133.

Brown, J. M. (2007). To Bomb or Not to Bomb? Counterinsurgency, Airpower, and Dynamic Targeting. *Air and Space Power Journal*, Cilt 21, Sayı 4, 75-85.

Byman, D. (2002). Do Targeted Killings Work? *Foreign Affairs*, Cilt 85, Sayı 2, 95-111.

- Cook, K. L. B. (2007). The Silent Force Multiplier: The History and Role of UAVs in Warfare, *2007 IEEE Aerospace Conference*, Garden City, 3-10 Mart 2007, 1-7.
- Cronin, A. (2009). *How Terrorism Ends: Understanding the Decline and Demise of Terrorist Campaigns*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Çakan, S. (2019). Uluslararası Hukuk Bağlamında Silahlı İnsansız Hava Araçları ve Hukuki Düzenlemeleri. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, Cilt 10, Sayı 37, 203-225.
- David, S. R. (2002). *Fatal Choices: Israel's Policy of Targeted Killing*. Ramat Gan, Israel: Begin-Sadat Center for Strategic Studies, Bar-Ilan University.
- Davis, L. E., McNerney, M. J., Chow, J., Hamilton, T., Harting, S., ve Byman, D. (2014). *Armed and Dangerous? UAVs and U.S. Security*. California: RAND Corporation.
- Gartner, S. S. (2008). The Multiple Effects of Casualties on Public Support for War: An Experimental Approach. *American Political Science Review*, Cilt 102, Sayı 1, 95-106.
- Hafez, M. M. ve Hatfield, J. M. (2006). Do Targeted Assassinations Work? A Multivariate Analysis of Israel's Controversial Tactic During Al-Aqsa Uprising. *Studies in Conflict & Terrorism*, Cilt 29, Sayı 4, 359-382.
- Goodwin, J. (2001). *No Other Way Out: States and Revolutionary Movements, 1945-1991*. New York: Cambridge University Press.
- Jaeger, D. A. ve Paserman, M. D. (2008). The Cycle of Violence? An Empirical Analysis of Fatalities in the Palestinian-Israeli Conflict. *American Economic Review*, Cilt 98, Sayı 4, 1591-1604.
- Johnson, J. E. (1966). *Guerra no Ar: História da aviação de Caça*. Porto Alegre: Editora Globo.
- Johnston, P. B. (2012). Does Decapitation Work? Assessing the Effectiveness of Leadership Targeting in Counterinsurgency Campaigns. *International Security*, Cilt 29, Sayı 4, 47-79.
- Jordan, J. (2009). When Heads Roll: Assessing the Effectiveness of Leadership Decapitation. *Security Studies*, Cilt 18, Sayı 4, 719-755.
- Kalyvas, S. N. (2006). *The Logic of Violence in Civil War*. New York: Cambridge University Press.
- Keane, J. F. ve Carr, S. S. (2013). A Brief History of Early Unmanned Aircraft. *Johns Hopkins APL Technical Digest*, Cilt 32, Sayı 3, 558-571.
- Kocher, M. A., Pepinsky, T. B. ve Kalyvas, S. N. (2011). Aerial Bombing and Counterinsurgency in the Vietnam War. *American Journal of Political Science*, Cilt 55, Sayı 2, 201-218.

- Kurt, Ő. (2015). İnsansız Hava Araçları (İHA) ve İHA'ların Deniz Harekât Ortamında Kullanımı, *III. Ulusal Havacılık Teknolojileri ve Uygulamaları Kongresi*, İzmir, Türkiye, 5-6.
- Kurt, Ő. ve Ün, O. (2015). İnsansız Hava Araçları (İHA) Üzerine Hava Hukuku Açısından Bir Deđerlendirme. *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakóltesi Dergisi*, Cilt 10, Sayı 2, 195-213.
- Larson, C. (2020). Opearation Aphrodite: How The Allies Turned Old Planes Into Flying Bombs During World War II. *The National Interest*. <https://nationalinterest.org/blog/buzz/operation-aphrodite-how-allies-turned-old-planes-flying-bombs-during-world-war-ii-155796> (Erişim Tarihi: 14.04.2021).
- Luft, G. (2003). The Logic of Israel's Targeted Killing. *Middle East Quarterly*, Cilt 10, Sayı 1, 3-13.
- Mason, D. T. ve Krane, D. A. (1989). The Political Economy of Death Squads: Toward a Theory of the Impact of State-Sanctioned Terror. *International Studies Quarterly*, Cilt 33, Sayı 2, 175-198.
- Mueller, J. (1973). *War, Presidents, and Public Opinion*. New York: John Wiley and Sons.
- O'Connell, M. E. (2010). Unlawfull Killing With Combat Drones, A Case Study of Pakistan, 2004-2009. Legal Studies Research Paper, No: 09-43. University of Notra Dame, The Law School.
- Olsen, J. (1970). *Aphrodite: Desperate Mission*. New York: G. P. Putnam's Sons.
- Pape, R. (1996). *Bombing to Win: Air Power and Coercion in War*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Pape, R. A. ve Feldman, J. K. (2010). *Cutting the Fuse: The Explosion of Global Suicide Terrorism and How to Stop It*. Chicago, IL: The University of Chicago Press.
- Paust, J. J. (2010). Permissible Self-Defense Targetting and The Death of Bin Laden. *Denver Journal of International Law and Policy*, Cilt 39, Sayı 4, 569-583.
- Plaw, A., Fricker, M. S. ve Williams, B. G. (2011). Practice Makes Perfect?: The Changing Civilian Toll of CIA Drone Strikes in Pakistan. *Perspectives on Terrorism*, Cilt 5, Sayı 5-6, 51-69.
- Plaw, A. ve Fricker, M. S. (2012). Tracking the Predators: Evaluating the US Drone Campaign in Pakistan. *International Studies Perspectives*, Sayı 13, 344-365.
- Price, B. C. (2012). Targeting Top Terrorists: How Leadership Decapitation Contributes to Counterterrorism Targeting Top Terrorists. *International Security*, Cilt 36, Sayı 4, 9-46.
- Sapolsky, H. ve Shapiro, J. (1996). Casualties, Technology, and America's Future Wars. *Parameters*, Cilt 26, Sayı 2, 119-127.

- Scheve, T. (2008). How the MQ-9 Reaper Works. *HowStuffWorks.com*. <http://science.howstuffworks.com/reaper.htm> (Erişim Tarihi: 14.04.2021).
- Schwartz, N. (2003). Airpower in Counterinsurgency and Stability Operations. *Prism*, Cilt 2, Sayı 2, 127-134.
- Singer, P. W. (2009). Military Robots and the Laws of War. *The New Atlantis*, Sayı 23, 25-45.
- Solis, G. (2010). *The Law of Armed Conflict: International Humanitarian Law in War*. New York: Cambridge University Press.
- US Army and Navy Field Manual 3-24: Counterinsurgency. (2016). Washington: United States Department Of Army.
- Vogel, R. J. (2010). Drone Warfare and The Law of Armed Conflict. *Denver Journal of International Law and Policy*, Cilt 39, Sayı 1, 101-124.
- Walsh, I. ve Piazza, J. A. (2010). Why Respecting Physical Integrity Rights Reduces Terrorism. *Comparative Political Studies*, Cilt 43, Sayı 5, 551-577.
- Walsh, J. I. (2013). *The Effectiveness of Drone Strikes in Counterinsurgency and Counterterrorism Campaigns*. Carlisle Barracks, PA: United States Army War College Press.
- Woods, C. ve Lamb, C. (2012). CIA Tactics in Pakistan Include Targeting Rescuers and Funerals. *The Bureau of Investigative Journalism*. <https://www.thebureauinvestigates.com/stories/2012-02-04/cia-tactics-in-pakistan-include-targeting-rescuers-and-funerals> (Erişim Tarihi: 14.04.2021).